

Mikos Éva

Nem folytatott típusok. *A csillagszemű juhász (AaTh/MNK 858) meséjének folklorisztikatörténeti tanulságai*

2004-ben napvilágot látott a nemzetközi népmese-katalógus harmadik kiadása Hans-Jörg Uther szerkesztésében. A felújításra elsősorban a tengeren túli adatok felszaporodása miatt volt szükség, de az európai kutatók számára is tartogat meglepetéseket.¹ A kötet egyik rövid, mindössze két oldalas fejezete (Discontinued Types)² a megszüntetett típusokat sorjázza.³

Az egyes típusszámok folytathatatatlannak ítéltése többféle okkal magyarázható. Előszörban az adatok átrendezésén, átcsoportosításán alapulhat, s leggyakrabban az *altípus*okat, az egy számon belül megkülönböztető jelzésekkel ellátott alcsoportokat érinti. Vagyis egy témán belül máshová kerülnek a hangsúlyok, adott típus variáns-készletén belül mesterségesen létrehozott csomópontok újbóli kialakítása válik szükségessé, hiszen számos új változat módosítja az egy típuson belüli altípusok megoszlását, s szükségtelenné is tehet egyes tényezőket. A másik lehetőség az egyes önálló típus-számmal ellátott típusok megszüntetése lehet. Erre abban az esetben kerülhet sor, ha a katalógus készítője kevesli az egyes típus variánsainak számát, vagy esetleg kiderül, hogy a szóbeliségből gyűjtött variánsok egyetlen forrásra, akár irodalmi előzményre vezethetők vissza.⁴ Ilyenre viszonylag kevés példa akad.

Előbbi eset történt az AaTh 571–574 között elhelyezkedő típusbokkal. Az e számok közé rendelt típusok és altípusok összetartozását az indokolta, hogy közös sajátjuk az úgynevezett „Klebezauber”, magyarra *varázslatos összeragadás*nak fordítható motívum, amelyben emberek különféle mágikus tárgyak vagy cselekedetek hatására láncolatszerűen összetapadnak, majd egy újabb mágikus esemény hatására szétválhatnak.⁵ Uther úgy ítélte, egyetlen motívum kevés lehet ahhoz, hogy a négy típuszám alá rendelt típusok szoros kapcsolatáról, mintegy összefonódásáról beszélhessünk. A típuszám teljes megszüntetése történt az AaTh 858-as novellamese esetében, amelyet nemzetközi típusnak tartott a katalógus második változatát közlő Stith Thompson, Hans-Jörg Uther azonban törölte az önálló típusok közül. Ez a típus a magyar köztudatban *A csillagszemű juhász* címen ismert történet, amely, mint az a későbbiekben láthatóvá válik, magyar alakulat.

¹ Értékelését lásd Voigt 2005/2009. Jelen dolgozat egyik azok sorában, amelyek a készülő *Magyar Népköltészeti Lexikon* munkacímmű vállalkozás előkészületei nyomán születtek, s születnek majd a jövőben. Egy ilyen munka során a tudományterület fogalmakra bontása következtében olyan problémák is felszínre kerülnek, amelyeket máskülönbben nem biztos, hogy érintene a kutatás.

² Uther (ed.) I. 2004: 7–8.

³ A megszüntetés több száz típuszámot érint.

⁴ Erre az eshetőségre, a „fantom-mesék” létezésére már évtizedekkel korábban, a magyar katalógus megjelenése kapcsán is felhívta a figyelmet Voigt Vilmos. Konkrét eseteket azonban nem említett (Voigt 1993/2009: 195–196.).

⁵ Vö. Honti 1934–1940; Shojaei Kawan 2007.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen tudomány-, irodalom- és művelődéstörténeti tanulságai lehetnek egy mesetípus „tündöklésének és bukásának”. Milyen tényezők vezettek ahhoz, hogy ez a történet először polgárjogot nyerhetett a nemzetközi mesetípusok sorában, majd közel száz esztendő múlva kihullott onnan?⁶ Együttal rávilágít a katalóguskészítés néhány általános problémájára is.

A ma *A csillagszemű juhász* címen ismert novellamese Honti János katalógusában, az elsőként megjelent magyar népmesekatalógusban kapta a 858-as számot, s kissé előkelően cirkalmas, hosszú címét: *Mikor a király tüsszent, a juhász nem hajlandó azt mondani: Adj' Isten egészségére!*⁷ Ezt vette át Stith Thompson, a második nemzetközi katalógus szerkesztője, aki Berze Nagy János adataival egészítette ki a típus variánsainak listáját.⁸ Berze Nagy más számot adott a történetnek (855*), de ezt a második nemzetközi katalógus szerkesztője, aki egyéb tekintetben támaszkodott Berze Nagy művére, nem vette figyelembe. A csillagszemű juhász kifejezés első hallásra is irodalmias külsőségnek tűnik, s már az első megfogalmazásban jelen volt. Főcímmé Kovács Ágnes emelte *Magyar Népmesekatalógust* (MNK) szerkesztőjeként, illetve az annak megjelenését megelőzve napvilágot látott *Magyar Néprajzi Lexikon* mese-címszavai szerzőjeként.⁹

A mese cselekménye a következő: Amikor a király tüsszent, mindenkinek azt kell kiáltania: „Adj' Isten egészségére!”; a juhász csak azzal a feltétellel hajlandó erre, ha a király neki adja a lányát. A király medve, sündisznó tömlőcébe, majd kaszás verembe vetteti. A juhász megmenekül furfangja, csalafintasága által: saját ruháiból összeállított bábut lök a kaszástömlőbe, illetve mágikus eszköze, egy furulya segítségével, amely addig táncoltatja a vadállatokat, míg össze nem esnek a fáradtságtól.

A MNK 4. kötetébe három népköltési variánsa került.¹⁰ A 19. században egy magyar változatot rögzítettek, amit Arany László és Gyulai Pál tett közzé a *Magyar Nép-*

⁶ A csillagszemű juhász történetéről korábban lásd Mikos 2015: 98–100. Mindezek most továbbgondolva, s más kultúr- és tudománytörténeti kontextusban kerülnek tárgyalásra.

⁷ Honti 1928: 32. Als der König niest, will der Schäfer nicht rufen: „Zum Wohlsein”. Honti egyetlen szóbeliségből származtatható magyar változatot ismer, a kiindulópontnak tekinthető MNGy I.-es kötetéből. Ezen felül egy német és egy angol nyelvű fordításra hivatkozik: Róna-Sklarek, Elisabeth: *Ungarische Volksmärchen*. Leipzig, 1901; *Ungarische Revue*, Budapest, 1881, 450, XVI. 8. *The Crimson Fairy Book*. Ed. by Andrew Lang. 1903. <http://www.classicreader.com/book/971/4/> (letöltve 2016. 07. 04.). Vö. Kovács 1977a. A *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikkében 1909-es évszám szerepel, ez a műnek feltehetően újabb kiadása lehet. A kötet szerkesztője a *To Your Good Health!* címen közölt mesét, amelynek szüzséje megegyezik az *Adj' Isten egészségére!* című történet fent és alább tárgyalt magyar variánsainak szüzséjével, orosz mesének tartja. Feltehetően tehát orszóbol fordították angolra. Mint később látni fogjuk, az említett, és a következő katalógus által nyilvántartott orosz változatot is magyar szöveg alapján készítették. (Feltehetően parafrázis és nem fordítás, ezért volt megtévesztő.)

⁸ When the King Sneezes the Shepherd Refuses to Cry 'God bless you!' A valóságban fordított a kronológia, hiszen Berze Nagy katalógusa készült el elsőként, ám csak jóval később, Hontié után jelenhetett meg.

⁹ Kovács 1977a.

¹⁰ A katalóguskészítés egyik általános problémája, hogy nehéz meghatározni a számba vehető irodalmi feldolgozások körét. A legtöbb esetben még az erre vonatkozó elveket sem rögzítik a készítők. Vö. Voigt 2005/2009: 206.

költési Gyűjtemény (MNGy) I. kötetében, a Bodros Katicza (ál)néven folklór-alkotásokat közlő személytől,¹¹ akit az utókor két népdalgyűjtő asszonnyal, előbb Dessewffy Virginiával, később Hory Etelkával (a későbbi Gyarmathy Zsigmondné) azonosított. Feltehetően az Arany – Gyulai redakció alapján dolgozta fel Benedek Elek, az első irodalmi adaptáció szerzője.¹² A katalógus nyilvántartotta további két szájhagyományból gyűjtött változat utóbbi hatására született. A másodlagos folklorizáció eredményeként létrejött szóbeli változatokat Szendrey Zsigmond Nagyszalontán, Belatini Braun Olga Csíkszentdomokoson gyűjtötte.¹³ A katalógus egy ponyvai változatot is említ: Nógrádi Pap Gyula verses feldolgozását.¹⁴ A katalógusnál korábban készült lexikon-szócikk az irodalmi adaptációról konkrétan is szól, Benedek Elek ötkötetes monumentális művét és annak lehetséges leágazásait megemlítve.¹⁵ Az Aarne–Thompson-katalógus egy orosz nyelvű változatát tartotta nyilván, amelyről azonban utóbb kiderült, hogy szintén magyarból fordított szöveg.¹⁶ A mese az 1920-as éveket követően megjelent újabb szóbeli változatait a magyaron kívül egyetlen nemzeti mesekatalógus sem regisztrálta. Ennek következtében Hans-Jörg Uther törölte a nemzetközi típusok sorából.

Rejtély, hogy milyen úton lett önálló mesetípus egy láthatóan *invariáns* adatból. A történet másik érdekessége, hogy miképpen vált mégis virulens, számos variánst produkáló folklórrá *A csillagszemű juhász* története, annak ellenére, hogy eredete meglehetősen homályos, s nem zárható ki az sem, hogy irodalmi alkotásról van szó. Ugyanis számos változatát gyűjtötték még a második világháború utáni években is. A következő bekezdések a mese kialakulásának, valamint utóéletének történetét kívánják felgöngyölíteni. Az eseménysor bizonyos elemeinek mikéntjére csak rákérdezni lehet, a válaszok sok esetben elmaradnak, egyúttal a kutatástörténet számos ellentmondására irányítják a figyelmet.

Mielőtt tovább haladnánk, érdemes szétnézni a 19. századi népmese-gyűjtés és kiadás gyakorlatának háza táján, hogy valamelyest világosabbá váljon, hogyan jöhetett létre a század utolsó harmadában egy előtte nem létező kvázi népmese-szűzsé, amely a későbbi korok gyűjtőit, sőt a nemzetközi folklorisztikát is megtévesztette. A korábbi bekezdések alapján látható, hogy az Arany – Gyulai gyűjteménybe bekerülő szöveg a szó szoros értelmében nem népmese, hanem egy a novellamese szerkezeti felépítését, valamint a tündérmesék kellékeit kiválóan ismerő és boszorkányos ügyességgel használó alkotó elme kreatúrája. Utólag kinyomozhatatlan, hogy vajon kié az érdem: az ismeretlen adatközlőé, vagy a szöveget lejegyző szintén ismeretlen személyé, a feltehetően álnév mögé bújó beküldőé, Bodros Katiczáé. Eldönthetetlen továbbá az is, hogy vajon a szájhagyó-

¹¹ Arany – Gyulai 1872: 480–487. Újraközli MNK 4. 1984: 55–59.

¹² Kovács Ágnes feltételezése, lásd MNK 4. 1984: 179.

¹³ Utóbbi posztumusz, a gyűjtés után több mint fél évszázaddal látott napvilágot: Elmondta Albert András, Belatini Braun 2013: 772–777.; lásd továbbá Benedek Katalin szerkesztőnek a meséhez írott jegyzeteit, Belatini Braun 2013: 994.

¹⁴ Megjelent Méhner Vilmosnál, az Országos Széchényi Könyvtár nyilvántartása szerint feltehetően 1898-ban.

¹⁵ Kovács 1977a: 514.; Benedek 1894–1896.

¹⁶ Lásd a 7. lábjegyzetben leírtakat. Az adat megtalálásában Benedek Katalin nyújtott segítséget. Szívességét ezúton is köszönöm!

mányból származik-e a szöveg, vagy egyenesen az íróasztalról küldték be, hogy volt-e egyáltalán folklórgyűjtés, amit később módosítottak, vagy eredendően irodalmi fikcióval állunk-e szemben. Az sem zárható ki, hogy a beküldő és az adatközlő között még egy láncszem volt, s a Bodros Katicza pszeudonim mögötti személy is csupán közvetítő, nem őt kell a szűzsé kitalálójaként vagy lejegyzőjeként elképzelni. S végezetül, kézirat hiányában nem marad teljesen gyanún felül a kötetet két szerkesztője sem.

Az iménti áttekintés a 19. századi folklórgyűjtés anomáliáira világít rá, hiszen a korszakban az adatközlők java részének kiléte homályban maradt, a kortársak ugyanis nem tartották lényegesnek, hogy kitől is gyűjtenek. A 19. század folyamán a folklórról való elképzeléseket a Vico – Herder tengely mentén kialakult elvek talán túlzóan is tartós hatása jellemzi, aminek megfelelően a *népet* (=általában a közrendűeket?) homogén egységként képzelték el, kollektív, ősi tudás hordozóinak tekintették, a tudáselemeket előhívni képes folklórelőadókat pedig nem gondolták alkotó egyéniségeknek.¹⁷ Miután a folklór-adatközlők személyéről sok esetben – például az itt tárgyaltban – sem lehet tudni semmit, még azt sem, hogy volt-e egyáltalán ilyen, a népmesének vagy népdalnak stb. nevezett folklóradatok társadalmi hovatartozása is bizonytalan, az úgynevezett adatközlő ugyanis lehet polgári személy épp úgy, mint nemesember vagy akár a társadalom peremén élő, nehezen meghatározható státusú figura is. Így tehát nem teljesen indokolt az az eljárás, amellyel a 20–21. századi hivatásos folklorisztika viszonyul a 19. századi elődök, folklórgyűjtők, kiadók munkáihoz, ugyanis azokat többnyire automatikusan a 20. századi elvek és gyakorlat felől szemlélik, tehát paraszti adatközlőktől szóbeliségből feljegyzett szövegeket közvetítőként tekintik. Ez a koncepció azonban ereszteikeiben repedezik, ha nem tudjuk, kik mondták tollba a szövegeket, s tollba mondták-e őket egyáltalán.

A 19. század folklorisztikai gondolkodásáról szóló áttekintések, mind a 20. század második feléből származók, mind pedig az utóbbi másfél évtizedben keletkezettek, megegyeznek abban, hogy a magyar népköltészeti gyűjtések és kiadások a szöveghűség, de legalábbis a „szűzséhűség” jegyében fogantak. Bizonyítja ezt, hogy a század végén Sebesi Jób és Benedek Elek a szűzsé szintjét is érintő ballada-átiratai egy idő után szemet szűrtak a kritikusoknak, ami azt a feltételezést is erősíti, hogy a század végére létezett már egy olyan általános folklórszöveg-ismeret, amely lehetővé tette a túlzó beavatkozások kontrollját.¹⁸ A korábbi évtizedek viszonyaira azonban még inkább az volt jellemző, hogy kevés értelmiséginek voltak rendszeres ismeretei a népköltészetként definiált entitás mibenlétéről, mivel kevesen foglalkoztak ekkoriban folklórral. A korabeli gyűjtések lényegében még a sötétben tapogatóztak, a gyűjtők célja az új szűzsék megtalálása volt, ami azt is jelzi, hogy korántsem volt teljes képük a magyarországi szövegfolklór-műfajok tematikus csoportjairól, típusairól. Az újnak minősített szűzséket így nem nagyon volt mivel összehasonlítani, hogy kitűnt volna e történet magában álló mivolta. Ugyanakkor a folyamatos vágy az új, eddig ismeretlen történetek iránt könnyelműségekre is ragadtathatott némelyeket.

¹⁷ Mindez jól tükröződik a folklóralkotások kiadásait szabályozó szerzői jogon is. Lásd Domokos 2015: 344–388, különösen 355.

¹⁸ Lásd Olosz 2011.

El kell időzni a beküldő, esetleges gyűjtő-lejegyző személyénél. A Bodros Katicza név feltehetően álnév, ebben minden a témát érintő kutató egyetért. Kovács Ágnes a Kisfaludy Társaság felhívására népdalokat beküldő Dessewffy Virginiában véli megtalálni.¹⁹ Az azonosítás alapja az lehetett, hogy a nemesasszony egyike a kevés ismert 19. századi folklór-gyűjtőnőnek, s az MTA Kézirattárában megtalálható négy kötetet kitevő népdalgyűjteménye. Kovács Ágnes a női álnév használata mögött érthető logikával női beküldőt is feltételezett. A Dessewffy Virginia által küldött népköltési anyag azonban prózai folklóradatokat egyáltalán nem tartalmaz.²⁰ Domokos Mariann frissen megjelent könyvében egy másik lehetőséget is felvetett.²¹ A szerző e munkája óriási lépést tett a 19. századi mesegyűjtők és adatközlők kilétének feltérképezésében. Számos, eddig a nagyközönség és a szűk szakma által is ismeretlen, lappangó meseszöveget tárt fel a korszakból, sok gyűjtőt azonosított, s a korábban esetleg felszínesen ismert gyűjtők életrajzát is pontosította. Ezáltal lényegesen bővebb és alaposabb ismereteket kapunk a 19. században bontakozó magyar folklórkutatásról, mint annak előtte. A szerző szerint a Bodros Katicza álnév mögött a szintén népdalok gyűjtésével foglalkozó erdélyi lelkészlány, a későbbi Gyarmathy Zsigáné, az ifjú Hory Etelka rejtőzik. Domokos Mariann nagyon óvatosan fogalmaz felvetésében, s egyáltalán nem tartja biztosnak saját érvelését. A következőkben hasonló óvatossággal megfogalmazott ellenérvek sorjáznak majd. Mind Dessewffy Virginia, mind Hory Etelka ellen szól egy nyomós érv, amelyet nehéz kikezdeni, s ezzel Domokos Mariann is egyetért. Az MNGy I. kötetében közölt három történet származási helye Gömör megye, ám egyik szóba jöhető asszony sem onnan való, illetve egyikük sem élt huzamosabb ideig ezen a területen.²² Életformájuk, társadalmi státuszuk nem is igazán tette lehetővé, hogy a mai értelemben vett gyűjtő utakat tegyenek az ország távoli vidékeire: egyikük nyírségi arisztokrata hölgy, másikuk kalotaszegi lelkészlány, később a Bánffy-birtok intézőjének felesége, lehetséges utazásaik célpontja ekkoriban leginkább a főváros, vagy a regionális központok voltak. Másfelől bizonyítható, hogy a korabeli gyakorlat, néhány kivételtől eltekintve az volt, hogy a gyűjtő, vagy beküldő saját közvetlen lakókörnyezetében dolgozott, a helyi viszonyok jó ismerőjeként tárt fel népköltészeti adatokat, sőt, leginkább baráti, rokoni, ismeretségi körében tájékozódott.²³ A 19. századból kevés olyan gyűjtőről tudunk, aki bizonyíthatóan a 20. századi gyűjtési modellnek megfelelően vándorló, vagy állomásozó terepmunkát végzett, Vikár Béla előtt lényegében az Akadémia pénzén utazgató, s nem minden tekintetben szép emlékű Merényi László neve említhető.²⁴

A később neves, olvasott íróvá váló, emellett fontos társadalmi küldetést teljesítő, a kalotaszegi háziipart megszervező, s írásai által szülőföldjét is népszerűsítő Hory Etelka a népköltési gyűjtéssel is foglalkozó Hory Béla testvére volt. Írói életművének

¹⁹ Kovács 1977a: 514.

²⁰ Domokos 2015: 304–305.

²¹ Domokos 2015: 306–308.

²² Domokos 2015: 306.

²³ A korabeli gyűjtési gyakorlatot jól reprezentálja Szakál Anna kötete Kriza János levelezéséből (2012).

²⁴ Domokos 2015: 161–191.

újraértékelésén az irodalomtörténész Török Zsuzsa dolgozik.²⁵ Feltárta Hory Etelka Kolozsváron található irodalmi hagyatékát, amelyben nem talált a prózafolklor gyűjtésére vonatkozó nyomokat.²⁶ A Bodros Katicza – Hory Etelka azonosítás cáfolata lehet továbbá az is, hogy Hory műveiben nehéz a folklór elbeszélő kultúrájának reminiscenciáit felfedezni. Hory Etelka a gyermekek és az ifjúság számára is több könyvet írt, ezek elsősorban népies hangulatú elbeszéléseket, novellákat tartalmaznak, mesei körítéssel, a népköltészet prózai műfajaiból ismert szereplőkkel, olykor szófordulatokkal.²⁷ Az író nő valamelyest tisztában lehetett az irodalmi mese műfaji kritériumaival, s be is építette saját alkotásaiba, ezek azonban a mese meglehetősen felszínes tulajdonságait érintik, amelyeket a szerző nyugodtan kölcsönözhetett az ő korában már gazdagon rendelkezésre álló irodalmi mesekínálatból, akár népköltészeti alkotásokat feldolgozó könyvmesékből, akár pedig a népköltészettel semmilyen korrelációban nem lévő műmesékből is. Keze alatt azonban sem könyvmesének, sem műmesének tekinthető alkotások nem születtek, megmaradt az elbeszélés tágas világában, nem kötötte magát gúzsba egyéb műfaji elvárásokkal. Számos, a mesék szóhasználatára, képhasználatára utaló nyom van ugyan elbeszéléseiben, amelyeket tündérek, manók stb. népesítenek be, de sem valódi népmese, vagy népmonda-szüzsét nem dolgoz fel, sem pedig a paraszti előadásmód, a szóbeli mesélés stílusjegyei nem jelennek meg szövegeiben. Sokkal inkább a kor polgári gyermekolvasóihoz való szólásmódot, a 19. század végére jellemző kissé modorosan cinkoskodó, ugyanakkor leereszkedő, néhol sziruposan kedveskedő gyermekirodalmi stílust kaphatja az olvasó. Így tehát nehéz elképzelni, hogy ha egy író nő a vidéki, nevezetesen a kalotaszegi tájat és lakóit kívánja az egész magyarság körében népszerűsíteni, amennyiben alaposan ismerte volna a népköltészet prózai műfajait, a népi előadás stílusát, el tudott volna tekinteni azok felhasználásától. Továbbá ha valamikor nagy lelkesedéssel vágott volna a prózai folklór gyűjtésébe, három adat után abbahagyta volna, s nem tett volna nagyobb erőfeszítéseket, hogy jobban elmélyüljön a népi elbeszélő kultúrában.²⁸

Visszatérve a kiinduló kérdéshez, *A csillagszemű juhász* történetét tárgyaló szakirodalom tisztában van azzal, hogy e szüzsé elterjedésében az írásbeliségnek kiemelt szerep jutott, s azt is hangsúlyozzák a szakemberek, hogy ebben nagy jelentősége van az első nyomtatott változat megszövegezőjének.²⁹ Az MNK sokféle forrás felhasználásával készült, számba veszi az irodalmi adatok mellett a ponyvákat és kalendáriumokat is, és bár nem kimerítő jelleggel, a katalógus készítésének korában mindenképpen progresszívnek mondható, hogy e forráscsoportból származó adatok is bekerültek a katalógus bibliográfiájába. A katalógus által közölt ponyva mellett egy másik is meg-

²⁵ Lásd Török 2016a, b. Továbbá Hála 2014.

²⁶ Erre vonatkozó szíves szó-, illetve levélbeli közlését ezúttal is köszönöm!

²⁷ Két kötetét fontos e szempontból megemlíteni: *Erdélyország, tündérorság. Mesék, igazak, apróknak, serdülteknek*. Budapest, Athenaeum, 1900; *Tündér király fia, lánya. A világ vége és egyéb mesék és történetek jó fiúk és lányok részére*. Budapest, Tolnai, 1907.

²⁸ Az tudható, hogy a MNGy I. kötetének anyaga csak részben maradt fenn. Így tehát az is lehetséges, hogy további szövegek is léteztek Bodros Katicza gyűjtésében, amelyek azonban ismeretlen helyen vannak, vagy megsemmisültek.

²⁹ Lásd Domokos 2015: 303–304.

jelent a századfordulón, pontosan 1900-ban, Méhner Vilmos könyvkiadójában, amely Nógrádi Pap Gyula művével ellentétben nem verses, hanem prózai formában dolgozza fel a történetet.³⁰ Kovács Ágnes egyike volt azon folkloristáknak, aki felgöngyölítette gyűjtései lehetséges írott forrásait,³¹ s az erről való ismereteket a katalógus szerkesztésénél is figyelembe vette. A katalógus adatgyűjtése az 1960-as évek végével zárult, ugyanakkor a csillagszemű variánsai azóta is szaporodnak. Azt nem ígérheti e tanulmány sem, hogy tökéletesen feltérképezi *A csillagszemű juhász* történetének a 20. század közepe és a jelen pillanata közti időből származó változatait, csupán néhány jellegzetes példát mutat be. Az alább felsorolni szándékozott adatok részben irodalmi természetűek, s a 19. század vége valamint 20. század írásbeliségének különböző szegmenseit jelenítik meg, bizonyítva azt, hogy a mese milyen kiválóan alkalmazkodik a médiaváltásokhoz. Az adatok másik, kisebb része a szóbeliségből gyűjtött meseelőadások írott lenyomatát jelenti, azt kívánják e szövegek alátámasztani, hogy lehetséges egy nem feltétlenül a szóbeliségből származó adatnak a szóbeliségbe való bekerülése pusztán írott előzmények alapján is. S végül nem maradnak el a mese vizuális megjelenítései sem, amelyek a 20. század második felében váltak meghatározóakká.

A történet Benedek Elek-féle feldolgozásainál Kovács Ágnes a *Magyar mese- és mondavilág* monumentális vállalkozását említi, amely igen nagy közönségérdeklődésre tartott számot a maga korában, s olcsó kiadásainak, kivonatainak köszönhetően hosszú ideig megtartotta előkelő pozícióját.³² Benedek Elek több népköltési alapú, úgynevezett könyvmese-gyűjteményt is megjelentetett, még füzetes, ponyvaszerű, bár annál igényesebb kiadványokat is publikált.³³ Pályája kezdetén több kalendárium-sorozatot szerkesztett, amelyekben – feltehetően a kiadó igényei szerint – népköltészeti lejegyzéseket, átiratokat is megjelentetett.³⁴ Társszerzővel vagy egyénileg több elemi iskolai tankönyvet is írt, de nem csupán ezekbe kerülhettek be mesefeldolgozásai, ha-

³⁰ *Adja Isten egészségére! Magyar népmese.* Budapest, Méhner. OSzK 14.821/230. Mivel sorozat egy darabjaként jelent meg, a központi gyűjteménybe leltározták az Országos Széchényi Könyvtárban. Ez lehet az oka, hogy az aprónyomtatványokat feldolgozó katalóguskészítő figyelme nem terjedt ki erre a kiadványra.

³¹ Lásd Kovács 1964, 1977b.

³² Benedek 1894–1896. Vö. Kovács 1977b: 139.

³³ Ezek közül az alábbiban találtam meg a keresett történetet: Benedek Elek: *Pásztormesék.* Széchy Gyula rajzaival. Budapest, Athenaeum Rt. 1906, 1913³ /Az Athenaeum mese-könyvtára 3./ 87–93.

³⁴ Ezek a következők: *A magyar iparos képes családi naptára,* 1898–1902 (OSzK P 1.712). *Az Athenaeum kis családi naptára,* 1901–1910. (OSzK 977). *Az Athenaeum magyar vitéz naptára,* 1902–1910 (OSzK P 967); *Az „Athenaeum” kis regélő kalendáriuma,* 1902–1910 (OSzK P 975). *Az „Athenaeum” regélő kalendáriuma,* 1900–1910 (OSzK P 985). *Pallas nagy képes naptára,* 1886–1892 (OSzK P 2.151). Több helyen szerepelnek bennük a Magyar mese- és mondavilág egyes darabjai, a forrás feltüntetésével.

nem azokba is, amelyek szerkesztésében maga nem közreműködött.³⁵ Népszerű mesefeldolgozásait más szerkesztők is bedolgozhatták gyűjteményeikbe, tankönyvekbe, kalendáriumaikba. Jelentős szerepe lehetett a történet terjedésében a korszakban egyre élénkülő folyóiratoknak, lapoknak is, amelyek előszeretettel közöltek rövid beszélyeket, novellákat, illetve folklóralkotások átiratait.

A következő rövid áttekintés annak jegyében született, hogy bizonyítsa a tárgyalt szűzsé változó mediális közegekhez való alkalmazkodóképességét, láttassa, milyen kiállóan igazodott mind az írásbeliség, mind pedig a szóbeliség kívánalmaihoz, egyúttal jól vette a 20. század közepétől a tömegkommunikáció vizualizálódásának kihívásait. *A csillagszemű juhász történetéből* igazi „népmese” lényegében a második világháború után, a könyvkiadás jellegének és volumenének jelentős változásával, a tömegkultúra teljes társadalmi spektrumra való kiterjedésével vált.

A csillagszemű története nagy népszerűségének első lépése a második világháború után kialakuló új hatalmi berendezkedéssel hozható összefüggésbe. Érdekes ebből a szempontból Paku Imre gyűjteménye, amely már az új korszak lenyomata, címében is hirdeti vonalasságát, s a szintén beszédes nevű „Sarló” könyvkiadónál jelent meg.³⁶ A proletariátus uralmát hirdető rendszernek világképe terjesztéséhez kultusz-képző szövegekre is szüksége volt. Ennek érdekében a megelőző száz évben kialakult népmese korpusz sajátos rostálása történt, azok az elbeszélések, amelyekben a nehéz sorsú főszereplő diadalmaskodik a hatalmasokon, előnyben részesültek. E válogatási szempont jegyében fogant az Illyés Gyula nevével ismertté vált *Hetvenhét magyar népmese* című kötet is, amelybe mesegyűjtemények szóbeliségből lejegyzett történetei a neves író átfogalmazásában kerültek, lényegében azok irodalmi adaptációi. Azt az olvasók közül kevesebben tudják, hogy az anyag válogatását a folklorista Katona Imre

³⁵ A csillagszemű juhász történetének feltárása érdekében az alábbi tankönyveket néztem át, amelyek szerkesztésében Benedek Elek is közreműködött: *Elemi iskolások olvasókönyve a II., illetve III. osztály számára*. 2. kiad. Budapest, Lampel, 1921 (OSzK 79.288; 79.289); *Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák IV. osztálya számára*. Körösi Henrikkel és Tomcsányi Jánossal. Budapest, Lampel, 1921 (OSzK 80.781); *Elemi iskolák olvasókönyve az 5–6. osztály számára*. Körösi Henrikkel és Tomcsányi Jánossal. 3. lenyomat. Budapest, Lampel, 1909 (OSzK 304. 456). Egyikben sem találtam meg a csillagszemű történetét. A két világháború közti időszak tankönyvei számos Benedek Elek mesefeldolgozást hoznak, ezek között azonban eddig nem sikerült A csillagszemű juhász nyomára bukkannom. A második világháború után azonban szinte kivétel nélkül megjelent az alsó tagozatos olvasókönyvekben, általában a 4. osztályos tananyagban. Ennek okairól lásd a következő bekezdéseket. Az alábbi tankönyvekben található meg. (A történet e szálának felgöngyölítésében megköszönöm Landgraf Ildikó segítségét.) Az 1969 előtt használt könyv: *Olvasókönyv az általános iskolák IV. osztálya számára*. Szerk.: Faragó László és Vince Sándor, ill.: Biai Föglein István, Sarkantyú Simon és Zádor István. Budapest, Tankönyvkiadó, 1957, 1963⁸, 272. Faragó László – Hórvölgyi István – Povázszy László – Seres József: *Olvasókönyv 4.* Budapest, Tankönyvkiadó, ez 1969-től volt használatban, mint egyetlen hivatalos tankönyv. Előbbi váltotta T. Aszódi Éva – Hernádiné Hámorszky Zsuzsanna: *Magyar nyelv és irodalom*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 1991-ig 14 kiadást ért meg; Benedek Elek feldolgozásában adja a szöveget. Legutolsó kiadás oldalszámai: 19–23. E kiadvány egyik alternatív folytatása is tartalmazza a csillagszemű-történetet: Hernádiné Hámorszky Zsuzsanna tankönyve, amely 1998 és 2006 között hat kiadást ért meg: *Kitárkult világ. Olvasókönyv 4. osztály*. Szeged, Mozaik, 2006, 48–52.

³⁶ Paku 1949: 34–44. Vö. rövid szerkesztői utószóval, Paku 1949: 206.

végezte. A szerkesztés alapelve az lehetett, hogy konkurenciát kívánt teremteni a rendkívül népszerű, ám sok vallásos és nemzeti témát feldolgozó, sőt olykor kifejezetten a vallásos és nemzeti érzésekre ható Benedek Elek mesekötetei számára.³⁷ A *Hetvenhét magyar népmese* generációk sorának jelentett mindennapos olvasmányt.³⁸ 2015-ig 25 magyar kiadást ért meg. Szlovák, cseh és német nyelvre is lefordították. Több, kisebb gyermekek számára született, gazdagon illusztrált kivonata is készült. Legfontosabb ezek sorában *Hét meg hét magyar népmese* című, amely finn nyelven is megjelent.³⁹

A mesekatalógus által rögzített szóbeli variánsok mellett további délvidéki és erdélyi előfordulásai is ismertek a II. világháború utáni korszak szakszerű mesegyűjteményeiből.⁴⁰ Ezek egyik csoportját a bukovinai székely mesemondók elbeszélései jelentik, amelyek egytől-egyig Benedek Elek feldolgozására vezethetők vissza. Sebestyén Ádám gyűjtötte össze négy vaskos kötetbe egy kiterjedt család több generációjának és számos mesélőjének történeteit, s e korszerű elvekkkel dolgozó kötet nem volt tekintettel az egyes előadások egymáshoz viszonyított minőségére, mindegyik elmondott változatot rögzítette, így *A csillagszemű juhász* története három különböző előadásban is olvasható a kiadványban.⁴¹ Penavin Olga az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény számára összeállított háromkötetes délvidéki gyűjteményébe két adat is bekerült, ugyanattól az elbeszélőtől. Mindkét feldolgozás rövid, csattanós anekdotaszerű.⁴² Ennek következtében nehéz megállapítani a forrását, pedig nyomra vezethet, hogy a főhős nevét az előadó megváltoztatta: a furcsa név gyanússá teszi a ponyvai eredetet. A mintául szolgáló ponyvát eddig nem sikerült megtalálni. E két frappáns előadás arra is felhívja a figyelmet, hogy a mesekatalógusok lineáris szerkezete, illetve a műfaji hierarchiában való gondolkodása mennyire akadályozza az olyan jelenségek figyelembe vételét, mint amilyen a szűzsék műfajok közti átjárása. Mivel a mesekatalógusok a 20. század eleje óta műfajonként és tematikus csoportonként növekvő számsorrendben kódolják

³⁷ Az eredmény nem lett tökéletes, Benedek Elek továbbra is nagyon népszerű maradt, sőt, az 1970-es és 1980-as évek iskolai olvasókönyveibe is rendre bekerültek mese- és mondafeldolgozásai.

³⁸ A csillagszemű juhász második világháború után megjelent irodalmi adaptációinak listáját közli Lehrreichtné Dürög (szerk.) 2002: 8–9, 155.

³⁹ Bp. Móra 1975. Szintén több kiadást ért meg. A következő mesék kerültek a válogatásba: A kis gömböc, A kakas és a pipe, A róka, a medve és a szegény ember, A hiú király, Így jár, aki irigy, Kacor király, A rest macska, Nyakigláb, Csupaháj meg Málészáj, A rátóti csikótojás, A muzsikáló ezüstkecske, Aranyszóló pinyőke, A libapásztorból lett királyné, Lúdas Matyi és az *Adj Isten egészségére!* Gyula Illyés: *Soittava hopeavuohi.* (A muzsikáló ezüstkecske). Ford.: Szigeti Gábor – Reima T. A. Luoto, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Librum, 1980. Az *Adjon Isten egészségére!* mese (Antakoon Jumala terveyttä!) 44–50. oldalakon. Ezért az adatért Landgraf Ildikónak tartozom köszönettel.

⁴⁰ A katalógusba általam ismeretlen okokból nem dolgozták be a határon túli magyar csoportok körében a második világháborút követően gyűjtött és kiadott szövegeket. Egyedül a délvidéki anyag került feldolgozásra. Lásd Voigt 1993/2009: 195.

⁴¹ Sebestyén (gyűjt.) 1981: 99. számú mese, a 47–49. lapokon, elmondja Fábián Ágostonné. Sebestyén (gyűjt.) 1986, Sebestyén Lőrinc előadásában a 3. mese, 11–12. lapokon, Sebestyén Antal 2. számú meséje, 37–41. lapokon. Benedek Eleknek a bukovinai mesemondókra tett hatásáról lásd Kovács 1982.

⁴² Penavin (gyűjt., szerk.) 1984. III. /ÚMNGy 16./ 451. lapon, 134. és 135. mese, *Tücsök Matyi meg a király* címmel. Vö. Raffai 2007: 419.

a mese-szüzséket, sok esetben nem tudják reprezentálni az egyes szüzsék sokoldalúságát, azt, hogy adott cselekménysémát olykor novellameseként, máskor anekdotaként, esetleg viccként stb. adják elő.

A második világháború utána egyre élénkülő könyvkiadás, a számos gyermek és ifjúsági kiadvány tovább népszerűsítette a történetet. Így például a szóbeliségre építő, de a nagyközönség igényeire is tekintettel lévő kiadványok is készültek ebben az időben, amelyek átmenetet képeznek a népmesék tudományos igényű lejegyzései és a könyvmesék között. Kósa László regionális antológiája például a szakszerű folklorisztika igényével igyekszik a nagyközönséghez szólni.⁴³ Faragó József antológiája ugyancsak törekszik a szövegűsítésre, de az ifjú olvasók igényeire is tekintettel van.⁴⁴ A csillagszemű története a korszak kisgyermek-irodalmának is mintegy kötelező elemévé vált, bekerült például több, az óvodások számára szerkesztett népköltészeti antológiába is.⁴⁵

Az irodalmi feldolgozások közül ezúttal sincs mód mindegyiket bemutatni, a pályáját az 1950-es években kezdő fiatal költő, Juhász Ferenc terjedelmes verses feldolgozását említem, mivel számos újrakiadást ért meg, s további feldolgozásai is vannak.⁴⁶ A kötetből a Hangfű kiadó Vállalat (Hungaroton) felvételt is készített 1974-ben. Némi önkénnyel egy másik irodalmi feldolgozást emelek ki, Marék Veronika bábadaptációját, amelyet feltehetően számos diákszínházi csoport vitt színpadra.⁴⁷

A csillagszemű történetét a mai 30-as, 40-es generációk leginkább játék- és rajzfilmfeldolgozásaiból ismerhetik. Elsőként a Magyar Diafilmgyártó Vállalat 1965-ös adaptációjából, amelynek szövegét Szilágyi Ferenc (1928–2010) irodalomtörténész dolgozta át az Arany – Gyulai-féle változat alapján, s Gunda Antal illusztrált.⁴⁸ Az ötvenes években keletkezett egy játékfilm-feldolgozás is, *Az eltűszentett birodalom* címmel, amely allegorikusan értelmezte a mese-szüzsét, erőteljes áthallásokat hozva

⁴³ Kósa (szerk.) 1979: 341–345. oldalakon olvasható a csillagszemű története. Ez a kiadvány az MNGy I.-ből veszi át a szöveget.

⁴⁴ Faragó (szerk.) 1954: 61–67.

⁴⁵ *Icinke-picinke. Népmesék óvodásoknak.* Vál. és szerkesztette Kovács Ágnes. Budapest, Móra 1972: 122–125. Garam menti változat Arany–Gyulai gyűjteményéből. A nagycsoportosoknak szánt mesék között szerepel. Rengeteg kiadást megért ez is, s a Magyar Elektronikus Könyvtárba is felkerült https://www.google.hu/search?q=Icinke-picinke&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=UVicV8OmElvjU-WCvdAO (utolsó letöltés 2016. 07. 30.) Továbbá: Óvodások mesekönyve. Összeáll. Hunyadiné Körtvélyesi Anikó, Pallas Antikvárium Kft. 1999, 2012: 117–119. Lásd továbbá Leirichné Dürög 2002, 8–9, 155.

⁴⁶ Juhász Ferenc: *A nap és a hold elrablása. Verses mesék.* Ifjúsági Kiadó, 1954; 2. átdolg. kiad. Budapest, Móra, 1965: 5–32; 3. kiad. 1984.

⁴⁷ *A csillagszemű juhász.* Marék Veronika et al. Bábjátékai, rend. tanácsok Hives László et al., bábtettek, díszletek Balogh Beatrix, Marék Veronika. Budapest, NPI [Népművelési Propaganda Iroda], 1969. Bábjátékos kiskönyvtár 47.

⁴⁸ Szilágyi Ferenc az interneten elérhető virtuális diamúzeum nyilvántartása szerint közel száz diafilm szövegének szerkesztésében közreműködött. Ezek legtöbbje irodalmi adaptáció, illetve népmese-feldolgozás, valamint művelődéstörténeti, művészettörténeti ismeretterjesztés: <http://dia.osaarchivum.org/public>. (Utolsó letöltés 2014.12. 27.) Lásd továbbá az OSzK katalógusát. Ebben a korszakban Magyarországon a diafilm a tudományos ismeretterjesztés, valamint a politikai propaganda számára is igen fontos közvetítő eszköz volt. Ezeket a funkcióit az 1960-as évek végétől, a televízió megjelenésének majd elterjedésének következtében fokozatosan elvesztette.

a korszak politikai viszonyaira.⁴⁹ Ezért évtizedekre dobozban maradt, s csak 1989-ben került a nyilvánosság elé.⁵⁰ 1977-ben újabb film készült, *A csillagszemű* címmel. Ez a mű Kolozsvári Grandpierre Emil kisregényének feldolgozása, amely már csak a főhős nevében utal a népmesére, szüzséje teljesen eltér attól.⁵¹ A csillagszemű kifejezés metaforikus használata messzire, a 19. századba vezet. Már Kemény Zsigmond *Gyulai Pál* című regényében is használja. A kifejezés történetének és jelentésmezejének feltárása azonban szétfeszítené jelen dolgozat kereteit.

Az igazi áttörést a szüzsé közismertté válásában minden bizonnyal a Pannónia Filmstúdió Kecskeméti Rajzfilmstúdiója által 1977-től készített *Magyar népmesék* című rajzfilmsorozat második szériája hozta 1979-ben, amelyet a Magyar Televízió rendszeresen ismételt. A négy évtizeden át készült sorozat alapanyagát jelentő szövegeket az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának (később Kutatóintézet) munkatársai válogatták ki. Az első szériák anyagát Kovács Ágnes, aki, akárcsak utódja Nagy Ilona, ragaszkodott a gyűjtött folklóranyag szövegű tolmácsolásához.

A dolgozat *A csillagszemű juhász* történetén keresztül kívánta felhívni a figyelmet a népmesegyűjtés- és kiadás korai történetének anomáliáira, valamint a tudománytörténet kritikai újraértékelésének hiányosságaiból fakadó ellentmondásokra. Egy bizonytalan eredetű mese, amely nagy karriert tudott befutni népmeseként is, arra figyelmeztet, hogy talán nálunk is létezhetett a Grimm-fivérek *Kinder- und Hausmärchen* kötetében tapasztalható szövegátírási gyakorlat, amely a szövegek szüzséjének szintjét is érinthette, s amelyet a magyar szövegfolklorisztika eddig nem feltételezett. Emellett néhány ponton rávilágított a 19. századi mesegyűjtésekre nagyban építő *Magyar Népmesekatalógus* problémáira, s kitekintett a katalógizálás nemzetközi szintén felmerülő nehézségeire, valamint a népmese-definíciók képlékenységeire is.

⁴⁹ Szilágyi 1994: 498–502. Párhuzama Ránki György meseoperája, a ma is több hazai színház repertoárján lévő *Pomádé király új ruhája* című dalmű. A szintén az 1950-es években keletkezett alkotás – 1953-ban mutatta be a Magyar Állami Operaház – Andersen *A császár új ruhája* című satirikus meséjét dolgozza fel, s bemutatása idején erőteljes áthallásokat hozott a korszak viszonyaira. Az alkotóknak, egyebek mellett a librettistaként közreműködő Károlyi Amynak sikerült azonban úgy lekerekítenie az éleket, hogy a mű megússza a betiltást. Lásd Tallián 2000: 32–33.

⁵⁰ A filmet Banovics Tamás rendezte Török Tamás forgatókönyve alapján, és Illés György fényképezte; valódi „sztárparádé”, hisz a fontosabb szerepeket Timár József, Sennyei Vera, Krencsey Marianne, Soós Imre, Csákányi László és Tompa Sándor játszotta. További folklorisztikai érdekessége, hogy a Mátészalkai Cigány Táncegyüttes is szerepel benne, a koreográfiát Rábai Miklós készítette. Ma már internetes videó-megosztón is látható: <https://www.youtube.com/watch?v=g7X6m8Y-drM>

⁵¹ Kolozsvári Grandpierre Emil regénye: *A csillagszemű*, Bp., Szépirodalmi, 1953, további kiadásai: 1954, 1956, 1963, 1977. A filmet Markos Miklós rendezte, a főbb szerepekben Madaras József, Bordán Irén, Oszter Sándor, valamint Szirtes Ági látható.

Irodalom

AARNE, Antti – THOMPSON, Stith

- 1961 *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti AARNE's Verzeichnis der Märchentypen.* Translated and Enlarged by Stith Thompson. Second Revision. (Folklore Fellows Communications no. 184.) Helsinki: The Finnish Academy of Science and Letters.

ARANY László – GYULAI Pál (szerk.)

- 1872 *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény 1. Pest: Athenaeum.

BELATINI BRAUN Olga (gyűjt.)

- 2013 *Estefia, éjjelfia, hajnalfia. Csikszentdomokosi népmesék.* S. a. r. és jegyz. Benedek Katalin, bev. Hermann Zoltán. Budapest: Balassi Kiadó.

BENEDEK Elek

- 1894–1896 *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése I–V.* Budapest: Athenaeum.

BERZE NAGY János

- 1957 *Magyar népmesetípusok 1–2.* Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

DOMOKOS Mariann

- 2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának történetéből.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

FARAGÓ József (összeáll.)

- 1954 *A csillagszemű juhász. Magyar népmesék.* Bukarest: Ifjúsági Kiadó.

HÁLA József

- 2014 Emlékezés Gyarmathy Zsigánéra, „Kalotaszeg nagyasszonyára”. In Hála József: *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből.* 306–314. Budapest: L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

HONTI János

- 1928 *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen. Auf Grund von Antti Aarnes Typenverzeichnis.* (Folklore Fellows Communications 81.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

- 1934–1940 Gans, die goldene. In Mackensen, Lutz – Bolte, Johannes (hrsg.): *Handwörterbuch des deutschen Märchens* 2. 612–614. Berlin/Leipzig: de Gruyter.

ILLYÉS Gyula (átír.)

- 1953, 2015²⁵ *Hetvenhét magyar népmese.* Válogatta Katona Imre. Budapest: Móra Kiadó.

KÓSA László (összeáll., bev., jegyz.)

- 1979 *Szlovákiai magyar tájak népköltészete.* Pozsony: Madách Kiadó.

KOVÁCS Ágnes

- 1964 XX. században gyűjtött magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214.

- 1977a A csillagszemű juhász. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 513–514. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- 1977b A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai 2. Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág I–V. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IX. 139–188.
- 1982 Benedek Elek és a bukovinai mesemondók. In Verebélyi Kincső (szerk.): *A folklorizmus fogalma és jelenségei* III–IV. Előadások. (Folklór, társadalom, művészet 10–11.) 235–244. Kecskemét: Népművelési Intézet.
- LEHRREICHNÉ DÜRGÖ Brigitta (szerk.)
- 2002 *Mesegyűjtemények analitikus bibliográfiája 1945–1995. I. A–K.* Tatabánya: József Attila Megyei Könyvtár.
- MIKOS Éva
- 2015 A népiesség fogalma a néprajztudományban. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXIX. 89–107.
- MNK 4.
- 1988 *Magyar Népmesekatalógus 4. A magyar novellamesék típusai (AaTh 850–999).* Szerk. Kovács Ágnes, összeáll., bev. Benedek Katalin. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- NAGY Ilona
- 2006 A Grimm-testvérek mesegyűjteményéről. *Ethno-Lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* XXIV. 3–50.
- OLOSZ Katalin
- 2011 Benedek Elek és Sebesi Jób balladagyűjtésének problémái. In Olosz Katalin: *Fejezetek az erdélyi balladagyűjtés múltjából.* 201–242. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- PAKU Imre (vál.)
- 1949 *A szegény emberek igaza. Magyar népmesék.* Budapest: Sarló.
- PENAVIN Olga (gyűjt., szerk.)
- 1984 *Jugoszláviai magyar népmesék* I–III. Második kiadás. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 14–16.) Budapest – Újvidék: Akadémiai Kiadó – Fórum Kiadó.
- RAFFAI Judit
- 2007 *Vajdasági magyar népmesekatalógus.* Doktori értekezés. Budapest: ELTE Néprajztudományi Doktori Program.
- SEBESTYÉN Ádám (gyűjt.)
- 1981 *Bukovinai székely népmesék* II. Nyelvészeti gondozás és szójegyzék: Rónai Béla. Tanulmány és jegyz.: Kovács Ágnes. Szekszárd: Tolna Megyei Tanács Könyvtára.
- 1986 *Bukovinai székely népmesék* IV. Szerk.: Lovas Henrik, jegyz. és mutatók: Kovács Ágnes. Szekszárd: Tolna Megyei Könyvtár.
- SHOJAEI KAWAN, Christine
- 2002 Klebezauber. In Rolf W. Brednich (hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens.* Band 7. 1417–1425. Göttingen: de Gruyter.
- SZAKÁL Anna (s. a. r., szerk.)
- 2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- SZILÁGYI Gábor
- 1994 Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954–1956. Budapest: Magyar Filmintézet.
- TALLIÁN Tibor
- 2000 A győztes ismeretlen. *Muzsika* 43. 32–33.

TÖRÖK Zsuzsa

2016a Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka hagyatéka kolozsvári közgyűjteményekben. *Ethnographia* CXXVII. 79–85.

2016b A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné. (Írónői életpálya a 19. századi nemzetépítés kontextusában). *Irodalomtörténet* [Megjelenés alatt]

UTHER, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson. Three volumes. (Folklore Fellows Communications no. 284–286.). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

VOIGT Vilmos

1993/2009 Az új magyar népmesekatalógus kérdései. In Voigt Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. 191–203. Budapest: ELTE Néprajzi Intézet.

2005/2009 ATU. Az új mesetípus-katalógus. In uő: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. 204–210. Budapest: ELTE Néprajzi Intézet.

Mikos Éva

MTA BTK Néprajztudományi Intézet, tudományos munkatárs

e-mail: mikos.eva@btk.mta.hu

Éva Mikos

Discontinued types: Some edifying notes to the history of folkloristics on the example of the Star-eyed shepherd (AaTh/MNK 858) tale type

The latest catalogue of the types of international folktales (2004) contains a chapter entitled *Discontinued types*. Discontinuation in most cases regards sub-types, minor units within a type, and there are only a few cases when the editor declared a whole type as not to be continued in the catalogue. This happened to the novella tale type AaTh 858 that had been regarded as an international type by Stith Thompson, but Hans-Jörg Uther deleted it from among the tale types.

This story had got into international tale scholarship on the basis of the first catalogue of Hungarian tale types as *When the King Sneezes the Shepherd Refuses to Cry 'God bless you!'*, but later in Hungary it was known under the title of the *Star-eyed shepherd*. The author of the article wishes to prove that this story is an exclusively Hungarian one and that it did not originate from folklore. She also presents the process in course of which this sujet, making use of various media of the 20th century, became popular as 'folktale'. The article draws attention to the anomalies in the early history of the Hungarian tale collections and editions and the contradictions deriving from the shortcomings of the critical re-evaluation of the history of discipline. It also sheds light upon some problems of the Catalogue of Hungarian Folktales (MNK) that relied to a great extent on 19th century tale collections, the difficulties of cataloguing in an international context and the flexibility of the definitions formed of folktale.